

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

© 2005

**ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАГЕДІЇ
“УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ” ІВАНА ФРАНКА**

І.Франко назвав “Украдене щастя” (1891) драмою із сільського життя. І слово “драма” для нього не мало визначальної жанрової ознаки. Він творив п’єсу, сюжет якої почерпнув з мотиву “Пісні про шандаря”. Дія “Украденого щастя” відбувається близько 1870 року в підгірському селі Незваничі і завершується смертю головного героя. Тому вже такий фінал дає підстави трактувати п’єсу як трагедію. Але для трагедійного жанру цього замало. Трагедія – це вища форма драматичного мистецтва. “В трагедії національна культура досягає свого завершення” [1; 383]. У трагедії більше ніж в інших жанрах відтворено дух нації. Тому жанрові канони трагедії вимагають від митця відповідних поетичних засобів.

В “Украденому щасті” І.Франко не тільки порушив важливі соціальні, моральні та духовні проблеми свого часу, а й відтворив “життя людей, розвиток та прагнення всього українського народу, його почуття та естетичні поняття, його здібності і культурні надбання” [5, т. 29; 97]. Для І.Франка українське село було “окремим світом, багатим на конфлікти справді драматичні, могутні, в суспільному відношенні надзвичайно важливі і для загалу громадянства дуже повчальні” [5, т.29; 100]. І саме пильна увага до відтворення національного життя зі всіма його труднощами та складнощами теж свідчить на користь трагедії як жанрового визначення “Украденого щастя”.

Важливим моментом трагедійного твору є чітко виражені національні характери. “Герой трагедії – це індивідуальність, єдина в своєму роді” [2;102], – зазначав Анрі Бергсон. У трагедії драматург повинен відтворити вольові характери, здатні на самопожертву в ім’я свого народу або відтворити неподолані суперечності душі, зумовлені ментальністю. Прикладом цього у світовій культурі можуть бути Гамлет, Король Лір чи Отелло з однойменних творів В.Шекспіра. Звичайно, Микола Задорожний не Отелло, але, як цей герой, він відстоює свою честь і гідність, та й не через непорозуміння, а з усвідомлення необхідності захищати свій рідний дім. Мотиви й умови його діянь зачіпають звичаї, традиції та сімейний уклад українців, їхній національний темперамент. І.Франко при творенні образів-характерів виходив з українського менталітету, який визначає українця як певний генотип, сформований у складних умовах багатовікової історії під впливом різноманітних факторів. Але водночас він не обмежив своїх героїв галицькими обрядами, а утверджував у трагедії загальнолюдські ідеали і на їхньому тлі висвітлював багатогранну гаму української душі при вирішенні найскладнішої проблеми – людського щастя. Адже майнові суперечки Анни з братами автор залишив поза сценою, а сконцентрував увагу на внутрішньому стані дійових осіб, які чахнуть без справжньої любові і яскраво спалахують, коли появляється промінчик надії на повернення втраченого щастя.

На трагедії виразно позначився вплив народної “Пісні про шандаря”, в якій відтворено неподолані суперечності української душі, що не завжди може зреалізувати своє прагнення до гармонії, затишку, сімейної впорядкованості, любові та взаєморозуміння.

Маючи переконання, “що й під солом’яною сільською стріхою людські серця б’ються з такою самою силою, людські пристрасті киплять і нуртують з такою самою бурхливістю, почуття обов’язку змагається з поривом серця з таким же завзяттям, як де-небудь інде” [5, т. 27; 341], І.Франко, як і багато інших митців другої половини XIX століття, особливу роль відводив коханню, яке, за його розумінням, має настільки велику силу, що може піднести людину на висоту геройського чину або призвести до згуби. І трагедія героїв “Украденого щастя” не в загублених матеріальних цінностях, а у вкраденій любові, без якої їхнє життя втратило принадну привабливість, тому герої, незважаючи на пешкоди, намагаються здобути своє щастя.

Для трагедійного твору характерна висока емоційна напруга і глибокі переживання, які передаються переважно через відчуття небезпеки та великі потрясіння. Сильова манера І.Франка полягає в тому, що він відтворює події в повільному, розміреному ритмі, притаманному сільським мешканцям. Спочатку він подає картину впорядкованого сільського життя, але вже в першій дії заплітає інтригу, характерну для трагедії. Анна ділиться своїми недобрими передчуттями з Настею: “Не знаю, але мені так чогось лячно, так чогось сумно, як коли б якесь велике нещастя надо мною зависло” [5, 24; 9]. І передчуття її справдилися. Вона дізнається, що колишній її коханий Михайло Гурман живий, а не загинув у Боснії, як повідомляли її рідні брати, намагаючись якнайшвидше випхати з хати і віддати заміж за бідного наймита без посагу. Ця звістка застає її в той момент, коли вона вже стала господинею Миколиного дому, де, здавалося, панував “святий супокій, та згода, та лад, та любов” [5, 24; 8]. І Анна, в якій почали заживати сердечні рани, тільки тепер згадала про свою клятву Михайлові радше піти в могилу, ніж з ким іншим до шлюбу стати. І образа пече її серце: “А він жиє, жиє, жиє! Одурили мене, отуманили, загукали, обдерли з усього, з усього! Ні, не хочу про се думати. В мене є чоловік, шлюбний. Я йому присягала і йому додержу віри” [5, 24; 14].

Анна намагається відігнати від себе думки про Михайла, але почуття переповнюють її душу, і вона не може їх вгамувати. “...Забути треба. Хоч би мало серце розірватися, а забути треба. Ой господи! І як воно досі не трісло? Кілько я намучилася за ті роки! А тепер гадала, що от-от давні рани перестануть боліти. А тут на тобі! Маєш! Той, що досі був для мене помершим, являється наново” [5, 24; 12], – роздумує вона.

Відтворюючи пристрасне кохання Анни, драматург наповнює твір своєрідним пафосом, надає реплікам героїні відповідної патетики. Прагнучи до більш широкого зображення національних особливостей українців, І.Франко використав класичний конфлікт між почуттям та обов’язком перед сім’єю. А оскільки сім’я – це основа української нації, то тут ми маємо важливу національну проблему, так необхідну для трагедійного твору.

Ще один важливий елемент для трагедії “Украдене щастя” – це обігрування в різних варіаціях смерті головного героя. Переляканому Миколі Задорожному Михайло Гурман жартома говорить: “Я вмерлий! Я з гробу приходжу” [5, 24; 19]. Ці слова мають символічний зміст, бо свідчать про духовну смерть дійової особи, але разом з тим налаштовують реципієнта на серйозні роздуми про життя і смерть, любов та зраду. У такий спосіб І.Франко досягає певного емоційного настрою, якого потребує трагічна конфліктна ситуація. Це спрямовує думки персонажів у відповідне русло. Та й карабін, принесений до хати жандармом Михайлом, за законами жанру неминуче мусить вистрілити.

Стривожена Анна, дізнавшись про Михайла, насамперед думає про своє становище заміжньої жінки, що завжди було мірилом порядності. Вона цілком природно хвилюється за чоловіка, виглядає його з дороги, дає йому мудрі поради не робити з себе “сміховище людське”, коли він хоче тягатися з війтом по судах. Піклується, дбає про нього. Коли Михайло почав запідозрювати Миколу у вбивстві жидівської родини, то вона забороняє йому навіть думати про таке:

“АННА....Ти щось задумав? Щось страшне? О, так! Бачу се по твоїх очах! Чула се з твого голосу, коли ти розпитував його про ті шрами. О, я знаю тебе, у тебе кам’яне серце! Я не буду просити тебе, щоб ти змилювався над нами, не погубляв нас. Одно тільки тобі скажу, що двоє невинних людей візьмеш на душу!

ЖАНДАРМ. Я маю в бозі надію, ані одного не візьму. Але те одно тобі скажу, що твій чоловік був би дуже добре зробив, коли би був нині дома сидів і не їздив на заробок.

АННА. Звір ти, звір лютий! Наострився пожертви нас і тепер думаєш, що найшов при-току. Але Бог тебе покарає, тяжко покарає!” [5, 24; 23].

І.Франко вибудовує внутрішню логіку образу-характеру Анни, виходячи з українського менталітету. Зустрівшись з Михайлом після довгих літ розлуки, вона не кидається йому в обійми, бо статус заміжньої жінки не дозволяє їй цього зробити. Більше того, вона не пристає на його бік, коли він почав запідозрювати Миколу в злочині. Інстинкт дружини, берегині спрацьовує блискавично. Немов та чайка, б’ється вона, намагаючись захистити своє родинне гніздо, чесне ім’я та авторитет чоловіка. Сама вона з порядного й славного роду. Батько її був відомим чоловіком і “перший багач був на весь повіт, і ліпотент громадський” [5, 24; 36]. І ця риса – беззастережно ставати на захист правди та справедливості – передалася їй. Хоч вона тяжко скривджена братами, та, як справжня християнка, не хоче чинити зла й застерігає від таких вчинків Михайла, боячись Божої кари. Тобто І.Франко зосереджує увагу на тому, що українська жінка, незважаючи на природну потребу кохати, намагається узгоджувати свої вчинки з принципами християнської етики. Релігійність – це основна складова українського національного характеру. І тому у скрутний момент свого життя Анна покладається на Бога, інстинктивно відчуваючи небезпеку з появою Михайла. Добре знаючи його вдачу, вона розуміє, що він може принести нещастя в її дім. Драматург підсилює напругу в трагедії за допомогою снів, які віщують наближення біди:

“АННА...Яка мені нині погань снилася, то нехай Бог боронить! Десь ніби я коралі сію по хаті по оборі по цілім селі та такі грубі та червоні..

МИКОЛА (немов сам до себе). Коралі – то сльози.

АННА. А далі десь ніби на нашу хату з усіх боків пси гавкають, у двері лізуть, у вікна голови пхають, та такі люті та розжерті..

МИКОЛА. Люті пси – то напасть.

АННА. А далі десь ніби мене до шлюбу вбирають а в саме біле: білі черевики, білу спідницю, білу перемітку.

МИКОЛА. Свят, свят, свят! Що тобі жінко? Най Бог відвертає від нас усе лихе! Що ти говориш?” [5, 24; 25-26].

Саме Анні І.Франко відводить роль рушія внутрішньої дії трагедії і провісника неминучого нещастя. Вона постійно підсилює емоційну напругу твору: “Моторошно, мов перед пожаром. Усе мені здається, що ось-ось якесь нещастя...” [5, 24; 27]. І нещастя справді приходить у дім Анни. Колишній коханий Анни Михайло арештує її чоловіка Миколу, підозрюючи його у вбивстві жидівської родини. Подряпане лице Миколи, закривавлений одяг та чоботи, закривавлена сокира свідчать проти нього і водночас стають символічними ознаками трагедійного твору. Тобто варто підкреслити, що для підтримання відповідного тону в трагедійному творі І.Франко вміло використовував художні деталі, які стали важливими атрибутами у композиційній структурі п’єси.

Образ-характер Анни зазнав вже різних трактувань в українському літературознавстві. “Поведінка Анни, – підкреслював Яків Білоштан, – в двох перших діях є зразком вірності і відданості дружини своєму чоловікові, зразком порядності, властивої простій трудящій жінці. Оскільки це залежало від неї, від її розуму і волі, вона твердо додержувала свого слова, даного при шлюбі чоловікові. Не вина її, а біда, що жандарм-насилник зламав її опір, підкорив своїй силі й волі, розворушивши давні, припорошені забуттям, почуття” [3; 129].

Справді, Анна стала жертвою, але не Михайлової сваволі, а власного пристрасного почуття. Вона, незважаючи на суворі морально-етичні норми, які традиційно склалися в українському суспільстві, пішла за покликом свого серця, наражаючись на осуд селян. Тут варто звернути увагу на внутрішню логіку розвитку трагічного характеру, який повинен бути цільним, послідовним і самостійним, бо інакше він втратить свою трагічну велич. Протест проти Михайлових намірів – це перша реакція Анни. А далі в її серце закрадається тривога, а згодом повертається стара невипита любов. Спогади про минуле не дають їй спокою. “Чи дуже любила сього Михайла? – роздумує вона. – Здається, що дуже, коли й досі вся тремчу, всю мене мороз проходить, як його згадаю. Здається, що таки дуже. А може, більше боялася його, ніж любила. У, сила у нього! Вола за роги хопить та й на землю кине. Господи, таких, як мій, то йому ніщо двох у одну жменю. Самим поглядом здається, наскрізь тебе прошибає, мов розпаленим дротом. Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь, як найтяжчого ворога! І певно, що як він на нас завзявся, то зітре нас на порох, знищить, зруйнує. Бо хіба ж мій чоловік зможе з ним боротися?” [4, 24; 27].

Ця репліка Анни надзвичайно показова. Вона ще не відокремлює себе від сім'ї, але вже намагається оправдати своє захоплення Михайлом. Вона ідеалізує його, сприймає в романтичному світлі, до чого завжди схильна закохана жінка. І тут І.Франко, поєднавши реалістичні елементи з романтичними, теж виходив з українського менталітету. В уяві української жінки чоловік – це не тільки господар, творець матеріальних цінностей, а й оборонець свого дому, лицар, який завжди повинен стати на захист честі й гідності своєї родини. І, захопившись Михайлом, Анна бачить, наскільки програє йому колишній наймит, а теперішній чоловік її Микола. Хоча й він став господарем, добився певного матеріального становища й авторитету серед селян, але наймитська психологія через добру вдачу робить його поступливим та податливим. “Він такий добрий, він хробака дармо не розтопче, не то щоб чоловіка вбив!” [5, 24; 31], – говорить вона. Але її нелюбов до Миколи не дає можливості належно оцінити його.

Анні все важче й важче відстоювати статус порядної жінки, бо в суперечках з Михайлом оживає стара рана, почуття превалюють над обов'язками. Обставини стають сильнішими від героїв. Відчуття вчиненої братами Анни несправедливості підсилюють їхні емоції:

“ЖАНДАРМ.... Нелюди! Поганці! Таки додержали слова, закопали тебе живцем у могилу! Бог би їм сього не простив!

АННА. Про кого се ти ?

ЖАНДАРМ. А про кого ж би, як не про твоїх коханих братчиків? Знаєш, як мене взяли до війська, то один із них у коршмі виразно сказав мені: “Ти, Михайле, іди в Божий час, але про Анну і не думай. Не буде вона твоя, хоч би ми мали її живцем у могилу закопати”. Я тоді розміявся йому в очі, але бачу, що вони таки поставили на своїм.

АННА (несміло). Так ти... не гніваєшся на мене? Не проклинаєш мене?

ЖАНДАРМ. На тебе, бідна сирото! Хіба ж я не знаю, що ти тут нічого не винна, що у тебе не було власної волі, що тебе загукали, одурили, замчили?

Анна плаче.

Та ні, признаюся тобі, в першій хвилі, дізнавшись, що ти вийшла замуж за отсього тумана, я був лютий на тебе. Я був би вбив тебе, коли б ти була де близько. Я цілими днями бігав мов одурілий по полю і кляв тебе, просив на тебе у Бога найтяжчої кари, найстрашнішого лиха” [5, 24; 22].

Для трагедії характерний високий стиль, який дає змогу авторові відтворити палку пристрась дійових осіб. Але тут варто звернути увагу ще й на те, як І.Франко, виристовуючи відповідну патетику, вміє у короткому діалозі поєднати різноманітні національні проблеми: єдність українського роду, високі морально-етичні принципи, схильність

українців до глибокого почуття, вірність присязі, відповідальність за свої діла та вчинки. У такий спосіб драматург зробив трагедію багатоаспектною та емоційно насиченою.

Михайло, втративши любов, а з нею й сенс життя, озлобився на світ – став черствим, жорстоким та немилосердним. Він не хоче зважати на те, що Анна, як заміжня жінка, має свої виміри поведінки. Розбурхані почуття Михайла домінують над тверезим глуздом. “На злість тим, що нас розлучили. Наперекір тим, що вкрали наше щастя. Ми його відокрадімо, наше щастя!” [5, 24; 32], – говорить він Анні. Вражене самолюбство підштовхує на необдумані вчинки. Він відкрито ночує в Анни, ходить з нею до церкви, тягне до шинку, веде на танці, викликаючи спротив сільської молоді.

Трагедія через великі потрясіння утверджує високі морально-етичні принципи. Жоден герой в “Украденому щасті” не дотягує до естетичного ідеалу. Але тут І.Франко цю морально-етичну проблему вирішує в інший спосіб – віддає право виносити присуд героям простим селянам, які свято бережуть традиції та звичаї, пов’язані зі сімейним укладом. Заміжня жінка не мала права появлятися у людських місцях з чужим чоловіком, навіть коли вона його палко кохала, а тим більше – жити з полюбовником. І після того, як Миколу забрали до криміналу, а жандарм почав два рази на тиждень ночувати у Анни, село збурилося і запротестувало:

“НАСТЯ (під вікном до другої жінки, киваючи головою). Я то знала, що до того воно дійде. Бійтеся Бога, тота жінка ані стыду не має, ані серця.

ПЕРША ЖІНКА. Ой та певно. Мій старий казав, що буде в раді о тім говорити, аби її при всій громаді різками висічи, най не дає злого прикладу.

НАСТЯ. Певно, що варто би. Адже й нині в церкві Бійтеся Бога! Таж такого ще світ не бачив. З чужим парубком аж до самої церкви прийшла, а потому як сама стала, то щоби вам до образів, до віктаря святого лицем обернулася! Де там! До нього обернулася, до нього, окаянна, молитви шепче. Жінки довкола неї повідступалися, таке вам колесо зробили, мов від зараженої тиснуть, а вона нічого, мов і не бачить. Так усю хвалу Богу й вистояла. Та не всю, бо скоро “Достойно” проспівали, мій шандар із церкви, моргнув на неї, та й вона за ним вийшла” [5, 24; 55].

Українська жінка відкрито не висловлює свої почуття, але стан закоханості виразно виявляється у її вчинках. Це підмітив І.Франко. І для того, щоб розкрити глибину почуттів Анни, драматург використовує репліку селянки Насті, сповнену обурення й осуду. У такий спосіб автор показує, що любов Анни до Михайла настільки заповонила її душу, що навіть у церкві вона бачить тільки його, і разом з тим він загострює увагу на тому, що високі морально-етичні принципи, які культивувала церква, вже не можуть бути для неї перепорою. Сільські жінки обзивають Анну “огидницею”, “поганим зіллям”. “Без серця вона! І відразу се було видно. Адже як його брали, то аби вам слово сказала, аби одну сльозу проронила, як чесній жінці годиться! Де там!” [5, 24; 38], – розповідає Настя сільським жінкам.

За звичаєвим сільським правом Анна переступила моральні закони і заплямувала свою честь, втратила гідність та авторитет порядної жінки. Сільська молодь вважає нижче своєї гідності забавлятися на танцях з такою жінкою. “Суспільство встає на захист прав “шлюбного чоловіка” і засуджує Анну за її любов до Михайла, розглядаючи її поведінку як розпусту, гріх” [4; 79].

Михайло змушує Анну признатися йому в коханні, голосно вимовити слово “люблю”. А потім ще й застерігає її:

“ЖАНДАРМ. Пам’ятай же. І будеш моєю? Стій просто, не трясись! Знай, що від мене не втечеш! О, я не такий, щоб тебе пустити з рук! Раз мені щастя всімхнулося по тільких роках, то вже я тепер не випущу його! Зубами в нього ввіп’юся, а не випущу. Говори, будеш моєю?

АННА. Ради Бога, Михайле! Не говори сього! Я шлюбна жінка! Я присягала. Гріх мені таке слухати, гріх подумати про таке!

ЖАНДАРМ. А не гріх було дати мені слово, а потому вийти за другого? Не гріх украсити моє щастя?

АННА. І моє вкрадено, голубе мій! І моє серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! З туманом отаким, що з ним ні в кут ні в двері, що з нього люди сміються, що хіба хто не хоче, той з нього не глузує! А ти ще дорізати мене хочеш!” [5, 24; 32].

Діалог між Анною та Михайлом відбувається в той момент, коли присяжний, вїт та селяни шукають докази Миколиної причетності до злочину. Михайло саме в цей момент хоче почути слова надії від Анни. Він хоче переконатися, що вона його не забула. У цьому емоційно насиченому діалозі І.Франко показує, як поступово в Анни тане недовіра до Михайла, вона навіть у такий скрутний момент нарікає на свого нелюбого чоловіка й виливає свої жалі Михайлові. Почуття вже превалюють над обов’язком – любов затуманює розум, вона не може лукавити перед Михайлом, який вимагає від неї конкретної відповіді:

“ЖАНДАРМ. Так хочеш бути щасливою?

АННА. Хочу.

ЖАНДАРМ. Так будеш моєю?

АННА. Буду.

ЖАНДАРМ. Пам’ятай же! Держу тебе за слово. А як і тепер мене одуриш, то горе тобі! Я страшно пімщуся на тобі й на нім.

АННА. Ні, не одурю” [5, 24; 33].

Звичайно, Анна хоче бути щасливою. Вона хоче бути з коханим чоловіком і насолоджуватися людським щастям. Але вона заміжня жінка і хоча не любить свого чоловіка, їй не личить відкрито виявляти любов до Михайла. Правда, під його тиском вона згоджується на все, лиш би не втратити коханого. Анна переборює страх і сором. Її бажання цілком природні і не суперечать розвитку жіночого характеру. Та хотіти, прагнути – це одне, а здійснювати задумане – це зовсім інше.

В уяві українця кохання ніколи не мислилося як само по собі. Воно завжди було пов’язане з майбутнім утворенням сім’ї, освяченої Божим благословенням, вихованням дітей і строгим дотриманням принципів сімейного укладу. Поза сім’єю українець не мислив собі кохання, бо для нього воно було чимось більшим, ніж розвага та насолода. І тому селяни дають зрозуміти Михайлові, що поведінка Анни не вкладається в елементарні рамки порядності. “Танцювати з такою жінкою....Чоловіка вішати мають, а вона тут буде танцювати. То так порядна господиня робить?” [5, 24; 42-44], – обурюється сільський парубок. Цю конфліктну ситуацію І.Франко використовує для того, щоб показати, наскільки твердо дотримувалися в українській громаді морально-етичних принципів. Але водночас, глибоко проникаючи у внутрішній стан героїні, він показує, що Анна вже не володіє собою. Стара любов ожила і думки її набирають зовсім іншого характеру. Вона думає тільки про Михайла:

“Який страшний! Який грізний! А що за сила! Здається, якби хотів, то так би і роздав мені і того... мойого... хаяпу. Поглядом одним прошиб би. І чим страшніший, чим остріше до мене говорить, тим, здається, я більше люблю його. Вся тремчу, а так і здається, що тону в нім... ані сили, ані застанови, нічого. Все мені тоді байдуже, все готова віддати йому, кинути в болото, коли він того схоче! Ах!...Та й чи ж не віддала я йому все, все, що може віддати жінка любому чоловікові? Навіть душу свою, честь жіночу, свою добру славу. Присягу для нього зламала. Сама себе на людський посміх віддала. Ну і що ж! Мені байдуже! Він для мене все: і світ, і люди, і честь, і присяга...” [5, 24; 46-47].

Анна розуміє ганебність свого вчинку, але нічого не може зробити зі собою – палка глибока пристрасть заповонила її ніжну душу. Для розкриття психічного стану героїні

І.Франко використовує внутрішній конфлікт. Глибока сердечна чутливість української жінки і суворі правила сімейного життя часто спричиняли до внутрішнього конфлікту, коли любов була адресована не шлюбному чоловікові, а комусь іншому. І коли в українській етноментальній основі сім'я стояла значно вище палкої і пристрасної любові, розв'язати цей гордіїв вузол було неможливо.

У трагедії “Украдене щастя” І.Франко створює конфліктну ситуацію, яка дає йому змогу передати внутрішній стан заміжньої жінки, коли вона повинна зважитися на рішучий крок – зігнорувати думку односельчан. Коли Михайло тягне Анну за руку до танцю біля корчми, вона впирається:

“АННА. Бійся Бога, Михайле! Пусти мене! Ади, люди ззираються.

ЖАНДАРМ. Ну, то що, що ззираються? Кому цікаво, нехай дивиться. А мене то що обходить? Я з людського дива не буду ні ситий, ні голоден.

АННА. Але стидно. Лице лупається. Шепчуть, пальцями показують.

ЖАНДАРМ (*срізно дивиться на неї*). Анно, я думав, що ти розумна жінка, а ти все ще дурниці плетеш. Після того, що сталося, ти ще можеш уважати на людські позирки і пошепти! Тьфу, чисто бабська натура!” [5, 24; 41].

Звичайно, Анна вже не крилася зі своїм коханням до Михайла, вона вже не могла цього робити. Але тут І.Франко показує, що українська жінка ніколи не прагнула виносити свої інтимні почуття на люди. Кохання завжди було великою таємницею, тим більше, коли це стосувалося шлюбної жінки. Михайло вже втратив сором, і йому байдуже, що про нього подумають прості сільські жінки, від яких зовсім не залежить його соціальний статус. Та Анна, яка вже втратила голову через Михайла, не хотіла втрачати лиця. Інтимні почуття в Анни проявляються глибинно, внутрішньо, вони переповнюють її душу, а в Михайла вони вилазять на поверхню. Зухвалими вчинками він намагається довести, що має право кохати Анну і тому силою змушує її танцювати з ним.

І.Франко писав трагедію, опираючись на мотив “Пісні про шандаря”. Звідти він узяв народну оцінку стосунків заміжньої жінки з коханим позашлюбним чоловіком. Аналізуючи пісню, він намагався оцінити вчинок Анни з позицій високої моральності: “Я не знаю, як кому видається така жінчина, – мені вона видається засліпленою, може, в любові, але все-таки гарячо і щиро люблячою. А у кого любов, така гаряча, невмираюча любов єсть головним двигачем цілого життя і поступування, – чи ж можна того назвати зіпсованим і неморальним?” [6, 26; 250]. І таке становище Анни Михайло дуже добре усвідомлює. Він не знаходить виходу, не бачить перспективи. Михайло розуміє й Анну, яка його запитує: “Михайле, Михайле! Що буде з нами? До чого воно дійде? Чим воно скінчиться?” [5, 24; 53], тому й грубо їй відповідає: “Дурна! Ось вона чим турбується! Нібито хтось у світі знає, чим що скінчиться і до чого дійде? Жий та дихай, доки жиєш! Зле тобі? А коли не зло, то дякуй Богу. Як буде зло, тоді час буде думати про те зло! Чим скінчиться! Нічим не скінчиться. Будемо жити, доки можна. Будемо любитися, доки можна. Будемо людям в пику сміятися, доки можна, доки вони нас під ноги не візьмуть. А потому? Потому один кінець: всі помремо і чорту в зуби підемо. Ось чим воно скінчиться, коли хочеш знати. (*Обіймає її*)” [5, 24; 53].

Михайло усвідомлює становище, в якому вони опинилися. Ображений на весь світ, він хоче доказати, що має право на любов з колишньою своєю коханою. Але справа в тому, що тут не треба нікому нічого доказувати – все давно доказано і розставлено на місцях. У народній пісні І.Франко побачив образ шандаря, потрактowanego негативно.

“Шандар показується нам чоловіком справді зіпсованим і ледачим. Він попросту хвалиться своєю добичею, хвалиться тою безграничною любов'ю Наколайкової жінки, котрої він не варт... Звичайний, простий парубок, хоч і який, не зробив би чогось подібного. На то треба зовсім виломатися з тих традицій, відчужитися від тої атмосфери старих

звичаїв і саморідної моральності, серед яких живе і виростає кожна дитина на селі” [6, 26; 251-252].

Тобто бачимо, як глибинно зачіпає І.Франко специфіку національного життя українського народу. І саме з позицій національних ідеалів він характеризує шандаря:

“Значиться, вина шандаря не в його незаконній любові, але в його власній безсердечності і зіпсованості – ними він позбавив себе життя і нашої симпатії. Любов, хоч законна, хоч і не законна, все викликає відзив в складачах пісень народних. Се впрочім і не диво: адже ж складачі ті – переважно жінки, у котрих любов – найбільші святощі єдина прикраса бідного, а так часто і безсердечно потоптаного та ламаного життя” [6, 26; 252-253].

Використавши мотив пісні про шандаря, І.Франко значно поглибив трагічний образ-характер Михайла у п'єсі “Украдене щастя”. Палка пристрасть, образа за себе, за Анну, яку обдурили, безвихідність, моральна спустошеність без любові, вражене самолюбство перемішалися у цьому складному образі. Все бурлить, нуртує в ньому. Він бачить, що гине, бо душа його вже вмерла. Він ухопився за Анну, як за останній промінчик, навіть не задумуючись над тим, що він тягне її до погибелі, бо вже нездатний на співчуття та милосердя. Без Анни він не може жити, але повернути її таку, яку він залишив, коли ішов до війська, йому не під силу.

Створюючи образ-характер Михайла, І.Франко використав народну оцінку, яка випливає з українського менталітету, але додав йому виразних колоритних рис. Яким би зухвалим і самовпевненим не був жандарм Михайло Гурман, але, як чоловік, вихований на українському уявленні про сім'ю, добре розумів, що повернути вкрадене щастя неможливо. За жодних обставин він не зможе подолати ту високу планку, яку встановили українці щодо сімейного укладу. І виходячи із жанрових канонів, І.Франко в “Украденому щасті” не передбачав іншої розв'язки як трагічної. У цьому і полягала трагічна провина Михайла, який свідомо йшов до своєї погибелі.

Під впливом Михайла Анна зовсім втратила інтерес до Миколи.

“Обрид він мені. Лучче б був гнів собі в криміналі” [5, 24; 47], – відверто зізнається вона і перестала звертати увагу на людський осуд: “...Та що се мене обходить? Я тепер спокійна, нічого не боюся, ні про що не думаю, нічого не знаю, тільки тебе одного. (Підближається до нього, боязко.) Михайле, можна тебе обняти?”

Жандарм обнімає її.

АННА. І поцілувати?

Цілуються.

Знаєш, давніше я, здається, була б умерла зі стиду, якби була подумала навіть, що яко шлюбна жінка можу так цілувати другого. А тепер! (Цілує його без пам'яті.) Любий мій! Тепер у мене ані крихіточки ніякого неспокою, ніякого сорому нема!

Микола відчиняє двері, але, побачивши, що Михайло з Анною цілуються, цопається назад і запирає злегка двері” [5, 24; 47].

Тут наступає розв'язка як внутрішнього, так і зовнішнього конфлікту: Анна зрікається чоловіка і відкрито виявляє свою любов до Михайла. Микола на власні очі побачив зраду Анни, яка стала трагедією для нього. Він щирим серцем полюбив свою дружину, працював заради неї, не покладаючи рук, зі звичайного наймита переродився у справжнього авторитетного господаря, а тепер отримав у віддяку ганьбу та сором. Психологічний стан скривдженого І.Франко передає у монолозі Миколи з Анною.

“Господи, пощо ти вивів мене з криміналу? Чому не дав мені там зігнати? Я думав, що нема гіршої муки над неволю. А як прийшли пани і сказали мені: “Миколо, ти вільний, бачимо твою невинність”. – Господи, то мені троха серце не трісло з великої утіхи. Я

крил у Бога просив, щоб додому якнайскорше залетіти, а тут застав таке... таке, що й язик не повертається сказати! Таке, що неволя в криміналі против того видається мені раєм! (*Ридає*). І за яку се провину мене Господь так тяжко карає? Чим я його образив, чим прогнівав” [5, 24; 49], – говорить він до неї

Наділивши Миколу Задорожного безпосередньою, щирою вдачею, І.Франко через його відверте зізнання передає трагедію українського господаря, у якого через зраду жінки поруйнувалася уся господарка. Драматург тут використовує різкі перепади від радості до розпуки, намагаючись якнайглибше проникнути у закутки української душі зрадженого чоловіка. Зрада жінки для українця – це катастрофа, це крах його найкращих сподівань, це моральний злам, після якого він втрачає сенс життя.

“МИКОЛА....Анно! Невже ж ти мене так... так ані крихітки не любиш?
АННА. Ні
МИКОЛА. І ніколи не любила?
АННА. Ні
МИКОЛА. І не можеш присилувати себе, щоб хоч жити зі мною по-давньому?
АННА. Ні (*Звіщує голову.*) Пропало вже” [5, 24; 49].

Микола у будь-який спосіб намагається зберегти свою сім'ю. Він принижується перед Анною, просить не ганьбити його перед людьми: “... Не показуйся прилюдно... з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови. А ні, то вбий мене, щоб я не дивився на те!” [5, 24; 49].

Збагнувши, що він втратив Анну, у Микола пропадає інтерес до господарства. Він розпродує свій маєток і пропиває гроші. Тепер матеріальні цінності для нього не мають вартості:

“МИКОЛА. А нащо ж воно мені? Хіба мені життя буде? Не буде, куме! Все пропало! Вже мені господарем не бути, так нехай же іде все! І поле продам, і хату продам, нехай іде.
БАБИЧ. Говори, говори. Продам, кажеш. А потому що буде?
МИКОЛА. Коли потому? Як потому? У мене, куме, вже тепер потому. Вже тепер по всьому. Дальше вже нічого не буде. Нічого ніякого. Так цур йому всьому!” [5, 24; 57].

Трагічна провина Миколи в тому, що, втративши Анну, він не міг знайти для себе точки опори. Життя втратило для нього сенс. Якщо зважити на те, наскільки українець міцно прив'язаний до свого господарства, то можна збагнути глибину трагедії Миколи. “Коли вже таке на мою голову впало, то що діяти! Не береться мене ніяка робота, відійшла охота до життя, до господарства. Тьфу, нащо воно мені! Взяв я продав коненята, гроші сховав та й пропиваю потроха. Най ідуть! Не стане тих, знов щось продам” [5, 24; 56-57], – зізнається він. Але драматург, який дуже високо ставив українську сім'ю як основу суспільності, не дозволяє “впасти” йому. Співчуваючи Миколі, сусід Бабич підбадьорює Миколу: “Ти б узявся до своєї жінки троха остріше. Похрупостів би на неї, погрозив би, а то й ударив раз, другий. Знаєш, жінка так, як коняка, любить батіг, а без нього зовсім ледащіє....Ну, і до сього Гурмана ти постався. Що то він завойював тебе, чи що? Покажи йому, що ти в хаті господар. Закажи йому бувати у себе” [5, 24; 58]. Саме для мобілізації духу героя драматург створює випробувальну конфліктну ситуацію у фінальній частині трагедії, психологічно готуючи дійових осіб до вирішальної сутички. Протягом дії драматург показує образ-характер Миколи у розвитку. Спочатку Михайло випихає Миколу з рідної хати, коли хоче залишитися з Анною наодинці. Тобто, показує Миколу безвольним та нерішучим. Але І.Франко завжди вірив у людину, її благородство та морально-етичну чистоту, які сприяли відродженню духу. Такий підхід до зображення людини відбився на творчій концепції драматурга. Він показує, як тяжко, повільно, але впевнено випростується колишнім наймит, в якому генетично закладене морально-

етичне начало. Незважаючи на те, що Анна зрадила його, він нікому не дозволяє погано говорити про неї: “Кому яке діло до мене і до моєї жінки?” [5, 24; 53]. Коли селяни хотіли обговорювати поведінку Анни на громадській раді, Микола протестує: “Зась раді громадській до моєї жінки. Не має рада права!” [5, 24; 56]. Він і про Анну говорить тільки в доброму тоні: “Адже ж ви, сусідоньки знаєте, яка вона була добра, щира та вірна, заким його зла доля на мій дім навернула! До рани можна було її приложити, не то що! (Плаче.) [5, 24; 56].

Ці слова свідчать, що Микола, незважаючи на прикрощі, яких йому завдала Анна, не перестає її любити. Без любові дружини йому світ немилий. Образ штовхає його на рішучі кроки в обороні свого щастя: “...Ціпом по голові! Мундур на шкamatтя! Нехай мене скаржить! Я вже буду знав, як боронитися!...Або що, хіба я не чоловік, не господар?” [5, 24; 59]. Помітно, як Микола заговорив іншими словами. Він зрозумів, що йому треба самому захищати свою дружину, свій дім, своє господарство від шандаря, який нагло вліз у його хату. Тобто тут, у фінальній сцені, драматург зміщує акценти, зосереджуючи увагу на традиційних поглядах українця, який вважав сім'ю основою суспільності. І.Франко логічно вибудовує образ-характер Миколи Задорожного, обґрунтовує його позицію як господаря та глави сім'ї. Він “готує” його до вирішальної битви за Анну, якою заволодів Михайло.

Михайло, заслоняючись цісарським мундиром, поводить зверхньо та нахабно. Але Микола вже не той, яким був на початку дії. Коли Михайло вимагає від нього частунку, то Микола плює йому в лице. Жандарм б'є його кулаком по голові. Конфлікт загострюється, дія наближається до завершення.

“МИКОЛА (з трудом підноситься, його садять на лаві). Так ти ось як мені платиш за мою доброту?

ЖАНДАРМ. Не за доброту, Миколо! За доброту тільки Бог заплатить. А я за дурноту. За те, що ти плюєш на цісарський мундур.

МИКОЛА. Я не на цісарський мундур плюю, але на того огидника, що ганьбить образ Божий! Ти його знаєш? Михайла Гурмана!” [5, 24; 60].

Тут І.Франко загострює увагу на тому, що стосунки між чоловіками, які відстоюють свої права на любов до Анни, мають морально-етичний аспект, а не політичний чи соціальний, хоч жандарм Михайло представляє цісарську владу. Михайло, в якого в глибині душі залишилася частка людського почуття, хоче хоч якимсь чином оправдати свою поведінку:

“ЖАНДАРМ. Правду кажеш. І я тобі зараз скажу, що ще причинилося до мого нещастя. Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту, поштуркувану та кривджену нелюдями-братами. Ся любов була моїм одиноким, найдорожчим скарбом, вона могла би була з мене зробити доброго, порядного чоловіка. А ти, Миколо, ти до спілки з тими нелюдями вкрав мені те одиноке щастя.

МИКОЛА (зривається). Я? Вкрав тобі.. (Хапає себе за голову.) Господи, що се зо мною? Чи весь світ догори ногами перевертається? Я, втопаний у болото, обдертий з честі супокою і поваги, зруйнований, зарізаний без ножа – я, по-твойму, виходжу ще й злодієм? ...Вороже, се ти її звів, одурич, причарував!” [5, 24; 61-62].

Суперечка все більше і більше загострюється. Коли Микола намагається вигнати жандарма з хати, той підсовує йому папір:

“ЖАНДАРМ. Наказ із суду, аби тебе приставити. Я ще нині маю його доручити вийтові Там знов на тебе в суді щось наговорили.

МИКОЛА. Га, Юдо! Так ти знов з того боку підо мною риєш? Зовсім мене доконати хочеш? От же не діждеш! (Вириває йому з рук папір і рве на кусні.) На, маєш, маєш, маєш!” [5, 24; 62-63].

Коли вперше Михайло вирішив позбутися Миколи, то він мав для цього формальні підстави: подряпане лице, закривавлений одяг і чоботи, закривавлена сокира послужили підставою для арешту, то тепер, скориставшись службовим становищем, він вирішив позбутися супротивника підлим і підступним способом. Відбулася деморалізація героя,

його вчинки набули злочинних намірів, і за законом трагедійного жанру, він повинен загинути. Те, що Микола порвав папір, було несподіванкою для Михайла, який вважав його “віхтем” та “дурнем”. Такий вчинок обурило жандарма. Зчиняється бійка. Микола хапає за карабін, а коли Михайло вириває його, то Микола хапає сокиру і втоплює її в груди жандармові, який перед смертю простягає руку до Миколи зі словами: “Спасибі тобі! Я хотів і сам собі таке зробити, та якось рука не піднялася” [5, 24; 63]. Тобто сам Михайло був готовий до трагічного фіналу свого кохання, бо він не знаходив виходу зі складної ситуації.

Ця конфліктна ситуація має важливе значення ще й для розкриття образу-характеру Миколи, душа якого збунтувалася після того, як Михайло підняв на нього руку. Тобто його вчинок був цілком природним протестом проти наруги та знущання. Підбадьорений селянами, які не могли стерпіти такої несправедливості, Микола з поступливого наймита перероджується в рішучого захисника свого дому – вбиває Михайла.

Смерть Михайла цілком логічна. Хоча вона більше символічна, ніж реальна, і впливає з природи українського національного характеру, з розуміння того, що сім'я для українця – це свята святих, скріплена Божим благословенням, і ніхто не сміє втручатися у її володіння. А хто посягне на цю святиню, той неминуче зазнає Божої кари як великий грішник. І саме таким грішником був Михайло Гурман, який вліз у чужу хату, вважаючи, що вкрадена любов дає йому на це право. Але для українця сім'я, її честь, порядність і вірність подружжя стоять вище кохання, яке б воно сильне і глибоке не було. Обов'язок, клятва перед Богом, сором перед людьми були тими атрибутами, на які опиралася українська родина. І смерть Михайла Гурмана ми сприймаємо, не як життєве нещастя, а як апофеоз завершеного дійства, як відповідний катарсис, так необхідний трагедійному жанру.

Аналіз драматичного твору “Украдене щастя” І.Франка дає підстави твердити, що за глибиною відтворення національних проблем, проникнення у внутрішній світ дійових осіб “Украдене щастя” відповідає жанровим вимогам трагедії, оскільки тут є висока патетика, трагічні образи-характери, трагічний конфлікт, вибудований на національній основі й трагічна розв'язка, яка на високому реєстрі завершує твір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М. Естетика словесного творчства. – М.: Искусство, 1979.
2. Бергсон А. Смех. – М., 1992.
3. Білоштан Я. Драматургія Івана Франка. – К.: Держлітвидав, 1955.
4. Пархоменко М. Драматургія Івана Франка. – Львів, 1956.
5. Франко І. Руський театр // Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 29 (Надалі всі цитати на це видання подаються в тексті).
6. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних // Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26.